

ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 32.001

Ржевський О. А.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ КОРДОНИ ЯК ДЖЕРЕЛО «СВІТОВОГО ТЕРОРИЗМУ»

*Ми мусимо вчитися жити разом, як брати, або
загинути разом, як дурні.*

Мартін Лютер Кінг

Автор робить спробу розглянути проблему «світового тероризму» як специфічного стану психологічної напруги на кордонах цивілізації з навколишнім світом. На думку автора, цей стан інспірується неконтрольованим збагаченням провідних країн за рахунок експлуатації прикордонних територій та загального інформаційного простору.

Одним із проявів глобалізації, які призвели до значних змін у геополітичних, соціальних та економічних зв'язках у світі, став процес розмивання існуючих міждержавних кордонів. Він часто супроводжується ескалацією різноманітних прикордонних конфліктів, в які втягнута велика кількість екстремістських рухів різноманітного забарвлення — від націоналістичних до фундаменталістських. Проте було б помилкою акцентувати увагу на них як на основних дійових особах цієї ескалації, адже руйнування кордонів як єдино можливий шлях розвитку цивілізації проголошується, в першу чергу, не екстремістами, а керівництвом країн, в яких насолоджувався життям «золотий мільярд» цивілізованого населення планети.

Не здатні вирішити внутрішні питання іманентної трансценденції, ці країни шукають відповіді на них у зовнішньому зростанні, у пошуках зовнішніх ворогів, щораз більше асоціюючись із злочинною пухлиною, яка висмоктує життя планети, облуптуючи її метастазами глобалізації. Саме ці метастази стають цивілізаційними кордонами, створюючи нову реальність сьогодення — світове напівкриміналізоване «негромадянське суспільство», як його визначено у щорічному звіті Генерального Секретаря ООН Кофі Анана за 1999 рік [1]. Таке суспільство вже зараз володіє значними коштами і, використовуючи свою маргінальну при-

роду, оптимізує власне зростання, вдало використовує традиційну тактику прикордонного збагачення.

Мова йде про глобальне поширення такого швидкого та ефективного способу збагачення на прикордонних територіях, як тероризм. Не секрет, що найбільші сучасні капітали були створені шляхом цивілізаційного терору (військового, технологічного, економічного, політичного, екологічного тощо) на захоплених цивілізацією землях. Сьогоднішня «війна з тероризмом» засвідчила успішний процес «клонування» ще одного різновиду терору — так званого «світового тероризму». Схоже на те, що останній винахід також здатний збагатити своїх творців у надзвичайний спосіб — чого лише варті плани розгортання новітніх ракетних комплексів, створення нових поколінь «розумної» зброї або прогнозована майбутніми терактами гра на біржі. Створення атмосфери тотального жаху виявилося більш прибутковим бізнесом, ніж звичайний грабунок, і стало підставою для проведення надприбуткових фінансових оборудок. При таких відсотках прибутку нема злочину, на який би, за словами Маркса, не пішов капіталіст. З іншого боку, ці злочини здатні сьогодні провокувати не менш жорстокі удари у відповідь з боку самих жертв.

Отож, на мою думку, нема ніякого «зіткнення цивілізації», є лише хвиля терору останнього поко-

ління, спровокована (цілком вірогідно, що свідомо) традиційною цивілізаційною грою — гонитвою за владою над глобалізованим світом. До цієї гри сучасні технології, створюючи нові типи кордонів і озброєння, долучили відтепер максимальну кількість бажаючих. Звідси відмінність нової хвилі від попередніх аналогів лише у зміненому напрямку її розповсюдження — цивілізаційний тероризм на решті досяг певної межі у своєму неконтрольованому поширенні й отримав у відповідь удар, який звично завдавав світові, не чекаючи, що той відіб'ється новими гравцями у такий драстичний спосіб.

Треба сказати, що кордони ніколи не були спокійним місцем для людського існування. З ними пов'язано безліч драматичних сторінок, а самі прикордонні землі часто носять цю коротку, як постріл, назву «*the Border*» (англ. «кордон») — так і сьогодні називають сповнену жахів середньовічного протистояння територію між Англією та Шотландією.

Кордони завжди відділяли «своїх» від «чужих», за ними лежала незвідана земля, населена «потворами». Очевидно, що нічого, крім страху та ворожнечі, і не могло існувати на кордонах між такими сусідами. Цей стан суцільного жаху від систематичного використання насильства достатньо повно визначається англійським «*terrorism*» (від лат. «*terror*» — страх). У такому сенсі «тероризм» можна розглядати як певний стан прикордонного існування поряд з класичними визначеннями «політичного залякування» [2]. Ясна річ, доки людина існувала в природі як невід'ємна частина Всесвіту, атмосфера жаху на кордонах асоціювалася лише з природним оточенням. Вона була тісно пов'язана з усвідомленням обмеженості існуючої в природі енергії для задоволення потреб виживання. Зростання цих потреб зрештою привело до свідомого пошуку та використання додаткових енергетичних джерел — праці.

Постало питання контролю за цим процесом, яке було вирішено політичними засобами і втілювалося в державі — основній ознаці цивілізації. Страх перед природою було подолано, проте на його місце прийшов страх перед нецивілізованими, бездержавними сусідами, які продовжували жити природним, уже незрозумілим для цивілізації, а тому позбавленим, з її точки зору, усякого сенсу, життям. Зрозуміло, що сусіди мали протилежну думку щодо змісту власного життя, а відтак цивілізаційні кордони стали постійним джерелом конфліктів між цивілізаційною раціональністю, яка прагнула стати штучним заміником природної гармонії, і тими, хто ніяких заміників не потребував.

Індустріалізація та «розвиток» принесли з собою не лише руйнування довкілля та втрату соціальної солідарності суспільства, а й «колонізацію» свідомості. Під тиском цивілізації зникли не лише

певні види тварин та рослин, а й людські форми життя та думання, залишаючи модерні форми знання тріумфаторами зруйнованого світу.

Спостерігаючи уламки колись гармонійного оточення, думання набуло фрагментарних форм і почало мислити окремо речі, які в природі окремо не існували. Індивідуальна думка дістала можливість незалежного існування і більше не потребувала живого спілкування для розвитку, хоча своєї появи завдячувала кропіткій колективній праці. Цивілізаційні форми організації суспільства ставали дедалі складнішими, в них більше не було місця для діалогу, як раніше, коли люди жили невеликими групами, і саме діалог був джерелом суспільного розвитку. Єдиним місцем діалогового спілкування залишилась родина, а на місце діалогу почала претендувати цивілізаційна форма спілкування — дискусія. Якщо в діалозі виникало рішення, яке задовольняло всіх, то в дискусії хтось неодмінно мав перемогти, а хтось програти, отож нові форми думання штовхали переможених у дискусії до пошуків радикальнішого доведення своєї правоти.

Якщо суперечка виникала між цивілізацією та оточенням, то її результат на користь першої був заздалегідь відомим, а відтак закономірним і проголошувався як закономірна перевага «прогресивних» народів над «відсталими». З цього виходило, що закон історії полягає у неминучій трансформації менш прогресивних соціальних та культурних форм на прогресивніші аналоги, для яких сумарна кількість сонячної радіації більше не стояла на заваді зростання людських потреб — цивілізація зробила можливим їх існування в практично необмеженому вигляді, потребуючи лише додаткових джерел енергії. Відшукування цих джерел вело до розширення цивілізаційних кордонів, а відтак — до збільшення напруження на них. Аби витримати це напруження від постійного страху перед можливою фатальною помилкою, треба було ще більше енергії, а для цього кордони мали невпинно розширюватися.

Утворився цивілізаційний парадокс, жертвами якого стали, в першу чергу, люди, які мали необережність опинитися на межі такого розширення, автоматично перетворившись на джерело напруги. Пошуки виходу з цього становища призвели до виникнення цивілізаційних алгоритмів здобуття енергії через світове панування та одноосібне керування завдяки володінню колосальною перевагою у військовій та економічній сфері. До числа таких алгоритмів можна віднести практику *Pax Britanica*, *Pax Americana* та новітній «блокпост» цивілізації — *Pax Europa*, які, подібно до *Pax Romana*, гарантували світовій системі, створеній за англо-американським взірцем, мир та безпеку. Фактично, Велика Британія та Сполучені Штати створили і примусово втілили в міжнародне життя правила

ліберального економічного порядку цивілізаційно-го існування. На практиці це призвело до поділу світу на непримиренні табори, що фактично заклало під його існування бомбу уповільненої дії.

Спробуймо з'ясувати позиції обох сторін, використовуючи для цього аргументи кожної з них. Спочатку розглянемо доводи «цивілізації», яка вважає існуючий поділ світу цілком виправданим і єдино можливим. Потім спробуємо з'ясувати точку зору тих, хто стоїть по той бік цивілізаційних барикад. Таке з'ясування має певну антропологічну специфіку, і читачеві слід бути готовим до історичних екскурсів.

Отож, щодо закріплення існуючого стану речей у розділеному світі.

По-перше, його мала виправдати теорія керованої стабільності, згідно з якою світовий порядок базується на єдиному джерелі влади. Відтоді як англо-американська модель набула міжнародного значення, саме поняття світового устрою стало тісно пов'язаним з наявністю у світі певного гегемона, керманіча. В царині світової економіки теорія керованої стабільності визначала гегемонію як домінування на ринку матеріальних ресурсів. Контролювання ресурсів є особливо важливим — держава-гегемон повинна контролювати ринки сировини, фінансові потоки, розвиток високих технологій та ринки збуту. Контроль над джерелами сировини фактично слугує виправданням територіальної експансії, імперіалізму, поширенню неофіційного впливу на інші країни.

Теорія керованої стабільності передбачає створення тісних міждержавних зв'язків лише за умови наявності єдиного й неподільного центру влади. При цьому політична готовність до здійснення керівництва системою часто є дієвішим фактором оптимізації такого керівництва, ніж наявність певних економічних переваг. Звідси постійна орієнтація на створення конфліктних ситуацій, вирішення яких дозволяє демонструвати політичну міць, підкріплену військовою машиною. Завершення однієї глобальної війни, на думку Роберта Гілпіна, свідчить про завершення чергового періоду в історії і стає початком нового циклу зростання, розвитку та занепаду цивілізації керованої стабільності [3].

Крім цього, держава-гегемон повинна володіти беззаперечною військовою силою, щоб у будь-який момент захистити створену нею глобальну економічну систему від втручання ззовні. Фактично такий стан речей стає на заваді створенню справжньої світової економічної мережі із гарантованим вільним доступом до неї всіх бажаючих. Міжнародна співпраця ще більше ускладнюється через встановлення представниками євро-американської цивілізації особливих застережень щодо економічних стратегій решти світу. Після фактичного зникнення «другого світу» постмодерна стратегія

Заходу полягає в недопущенні самої гіпотетичної загрози виклику з боку «третього світу», який міг би усвідомити свою ідентичність.

У цьому контексті «гуманітарна інтервенція» проти Югославії стала своєрідним випробувальним полігоном для політики силового обмеження суверенітету країн, які чинять опір *глобалізації*.

По-друге, з'ясувати, а відтак виправдати стан речей, який виникав через нерівномірність розвитку різних країн при використанні ними різних економічних моделей, була покликана теорія світових систем. У той час, як теорія керованої стабільності концентрувала увагу на питаннях глобальної гегемонії, теорія світових систем вивчає соціальну структуру глобальної нерівності, яка виступає об'єктивною підставою для досягнення такої гегемонії.

За часів протистояння СРСР та США, коли існувала модерна (сучасна) система міжнародних відносин, дослідники вели мову про три світи: «перший» — світ розвинутих країн Заходу, «другий» — світ соціалістичного вибору, або країн, які поступово збагачуються, піднімаючи рівень життя для широких верств населення, нарешті — «третій» світ, той, що намагається наздогнати два перші, обираючи відповідну орієнтацію.

За визначенням американського соціолога Іммануеля Валерштайна, сучасна капіталістична світова система є павутиною зв'язків, які, забезпечуючи виробництво та споживання, тісно об'єднують «перший» та «третій» світи і мають на меті утворення глобальної соціальної системи зі своєю власною структурою та логікою. Головною особливістю цієї логіки є її капіталістична природа, яка під тиском пресу постійного змагання вибудовує структуру міжнародної торгівлі [4]. Відповідно до цієї структури, країни з високим рівнем нагромадженого капіталу мають перевагу над країнами з менш продуктивною індустрією. Бідні країни не можуть конкурувати з багатими в галузі технології та ефективності виробництва, тому їх єдиною стратегією залишається максимальне зменшення заробітної платні працівникам. Проте, як свідчить досвід багатьох країн з дешевою працею, це не дає їм великих переваг.

Упродовж останніх десятиріч система нерівної торгівлі призвела до перерозподілу світових ресурсів на користь країн «першого світу». Колоніалізму належить роль лише одного з факторів у цьому процесі, адже навіть у звичайній торговельній обіруди більше прибутків принесуть високотехнологічні товари, ніж вугілля та збіжжя. Ця ситуація влаштовує світовий капітал, який всіляко перешкоджає країнам, що намагаються досягти успіху власними силами. У результаті бідні країни не можуть пройти нормальний шлях розвитку, який пройшли 150—200 років тому Англія та Сполучені Штати,

бо ті самі Англія і США заблокували його, отримуючи значну користь зі своєї першості у розвитку.

У межах світової системи утворився глобальний розподіл праці, який визначається трьома рівнями — центр, периферія, напівпериферія. Центр утворюється провідними світовими економіками, які репрезентують Сполучені Штати, Західна Європа та Японія. Ці країни створюють більшість засобів виробництва на світовому ринку, контролюють транснаціональні корпорації та отримують більшість прибутків.

Країни «третього світу», населення яких становить більшість населення планети, звичайно належать до периферійних націй. Ці країни перебувають на межі світової системи не тому, що вони знаходяться у якомусь перехідному стані, а тому, що вони здатні торгувати лише дешевою сировиною. Багато з цих країн є переважно сільськогосподарськими, залежними від закордонної допомоги і діють у світовій системі лише за вказівками центральних держав. Багато периферійних країн взагалі не беруть участі у світовій торгівлі через брак ресурсів. Такі країни, як Чад, Ботсвана, Перу, Гватемала, належать саме до цієї категорії.

Між центром та периферією знаходяться країни напівпериферії, які або піднімаються, або навпаки занепадають у межах системи. Зазвичай вони є залученими у світову систему, але їх можливість впливати на процеси в ній залишається обмеженою. Типовими представниками цих країн можна назвати Туреччину, Мексику, Малайзію. Напівпериферія може розширюватися також за рахунок країн, які перед цим були в центрі, але, через брак інвестицій у провідні галузі економіки, втратили свої позиції. Саме це нині відбувається з Великою Британією, яка, правда, має шанс все виправити у складі Об'єднаної Європи та в ранзі найближчого союзника США по «антитерористичній» коаліції.

Валерштайн взагалі вважає, що країни напівпериферії відіграють у світовій системі центральну роль, виступаючи стабілізаційним буфером між найбільш бідними країнами периферії, які прагнуть змін, та багатими країнами центру, які обирають *status quo*. В цьому випадку, напівпериферія виступає таким собі середнім прошарком світової системи, від якої залежить її стабільність та зменшення напруження на її кордонах.

Чим більше країни опікуються своїм розвитком, тим швидше, на думку Валерштайна, вони потрапляють у залежність від світової капіталістичної торгівлі. Справді, країни центру в змозі тримати цю торгівлю під контролем, адже їм підпорядковано світову фінансову систему, флот, комунікації та ринки. Більше того, провідні країни контролюють випуск високотехнологічного обладнання для видобувної галузі, сільського господарства. Ще одна проблема полягає в тому, що багато країн периферії

і напівпериферії намагаються одночасно виробляти одні й ті самі продукти, такі як цукор або каучук.

Основою стратегії власного розвитку для напівпериферійних країн лишається утримання заробітної платні працюючих на мінімальному рівні, тоді як рівень залучення інвестицій, особливо на внутрішньому ринку, має неухильно зростати. Структура капіталістичної світової системи заохочує такі країни, як Мексика або Корея, до запровадження стратегій, що ведуть до збагачення власних еліт та відносного зубожіння широких верств населення. Піднесення рівня життя народу традиційно «відкладається» на майбутнє. Уряд та підприємці твердять, що вони не в змозі підняти заробітну платню доти, доки не відбудеться економічний прорив у межах цілої країни (хоча власники підприємств та корумповані службовці отримують колосальні бариші). Ця стратегія добре працює в таких країнах, де, як у Мексиці, є дорогою сировина (нафта), або в Кореї, де населення традиційно згуртоване довкола ідеї важкої праці для батьківщини, або в Україні, де відсутній контроль за діяльністю урядовців з боку народу.

По-третє, у 50-х роках ХХ ст. серед соціологів та економістів особливої популярності набула теорія «модернізації». Її суть полягала в тому, що країни «третього світу» приречені на засвоєння досвіду індустріальних революцій Заходу і питання ставилося лише відносно термінів та форм цього засвоєння. Багато уваги приділялося визначенню соціальних та культурних умов, які б сприяли економічному піднесенню. Загальноприйнятою була думка про те, що найбідніші країни стали такими через брак власне культурних (з точки зору «цивілізованих» білих) рис: самодисципліни, схильності до тяжкої праці — того, що становило загальновідомий дух протестантської етики. Країни «третього світу» не мали розвинутої функціональної інтеграції, включаючи відсутність комплексного розподілу праці та здатності до її чіткої організації.

У 50-ті — 60-ті роки політика країн «першого світу» відносно своїх бідніших «братів» здійснювалася в рамках теорії модернізації: будувалися школи, повним ходом йшло стажування вчених в університетах Заходу, організовувалися та реорганізовувалися кабінети міністрів в урядах країн «третього світу». На жаль, результатом усієї цієї мішури стала драстична кількість громадянських воєн, розв'язаних на теренах найбідніших країн, які примусили вчених позбутися ілюзій щодо теорії модернізації та одностороннього сприйняття досвіду Заходу загалом. Крім того, теоретиків модернізації звинуватили в нехтуванні питаннями влади та в надмірному захопленні позитивними результатами «маленьких азіатських тигрів», які виявилися досить сумнівними, зважаючи на рівень корумпованості згаданих країн.

Отож з критикою теорії модернізації виступили представники іншого напрямку, які, подібно до Андре Гундера Франка, наголошували на важливості співвідношення питання влади та освіти і знання на противагу співвідношенню влади та виробництва у розвитку країн «третього світу», зокрема в країнах Латинської Америки [5]. Нова теорія отримала назву *теорії залежності*, і її суть полягала в тому, що країни «третього світу» ніколи «не злетять» (за виразом Росту), бо вони надто залежні від уже розвинених країн Заходу. Підтримуючи правлячі еліти країн «третього світу», купуючи у них сировину, наймаючи їхніх робітників або навіть надаючи їм допомогу, багаті нації, на думку представників цієї теорії, завдають більше шкоди, ніж приносять користі. Такі висновки роблять на підставі аналізу розвитку Латинської Америки, бо саме вона є полігоном «депендистів», адже в Африці поступ відсутній взагалі, а здобутки в Азії не є характерними для більшості країн «третього світу».

Чилі, Бразилія, Аргентина, наприклад, багаті природними ресурсами, у випадку Бразилії просто дуже багаті. Всі три країни досить добре виглядали на початку XX століття (настільки добре, що в одну з них мріяв потрапити Остап Бендер, приваблений багатством крамниць і напрочуд білими штанами численних місцевих жителів). За свідченням Вайсмана, в той час Аргентина входила до десятки найбільших країн світу [6]. Крім того, всі ці країни отримали значні інвестиції від Заходу і, зрештою, втратили економічні здобутки у порівнянні з країнами Заходу. Жодна з цих країн сьогодні не має сучасно розвиненого індустріального сектора із забезпеченим середнім класом, натомість усі вони залишаються політично нестабільними і перебувають під проводом залежних від військових хунт урядів.

Однією з проблем, які відзначає теорія залежності у розвитку країн «третього світу», є те, що вони залежать від однієї або й більше західних країн-патронів і через це не можуть проводити незалежної політики. Сполучені Штати й інші індустріальні держави надають допомогу вибірково, її лівова частка потрапляє до країн, які найбільш прихильні до Заходу. Як наслідок, західний бізнес інвестує економіку лише тих країн, які визначені як дружні. Це приводить до того, що уряди країн «третього світу» приділяють більше уваги вимогам іноземців, які надають допомогу у вигляді різних траншів, ніж потребам власного народу. Тією чи іншою мірою ці уряди стають агентами світової економіки, їхня головна роль полягає в тому, щоб приводити життя власної країни у відповідність до існуючого *status quo* у світовій економіці.

Як результат, демократичні процеси в цих країнах лише імітуються. Цілком імітується процес створення середнього класу, який на Заході є гаран-

том демократії та розвитку, а в країнах «третього світу» стає гарантом продажності та корупції. Не витримуючи нерівних умов гри, члени місцевих бізнесових еліт просто стають залежними від урядів, які часто є корумпованими. Звідси одним з наслідків співпраці з міжнародним капіталом є те, що прибутки «тікають» з країни, не інвестуючись на місцевому рівні. Заробітна платня є штучно заниженою, що не дозволяє робітникам отримати вигоду від загального розвитку. Більше того, і держава, і бізнесова еліта (місцеві люди, які обслуговують іноземний капітал) солідаризуються зі своїми закордонними партнерами, культивуючи світові смаки та рівень життя, щораз більше віддаляючись від власних громадян.

Усі ці фактори, особливо дедалі глибша прірва між багатими та бідними, ведуть до соціального напруження, типовою відповіддю уряду на яке буває знищення опозиції. Створюється чергове замкнене коло: відсутність економічного зростання веде до бунтів та встановлення влади військових. Останні залучають іноземний капітал, забезпечуючи зростання, в результаті якого еліта збагачується, а більшість знову виявляється спровокованою до повстань, внаслідок чого до влади приходять ще жорстокіший уряд.

Таким чином, теорія залежності підводить до висновку, що, хоча питання політичного забезпечення розвитку, а відтак запобігання ескалації напруження в суспільстві є доволі складним, соціалістичні уряди мали б більше успіху в його розв'язанні через їхню налаштованість на збереження інтеграції в межах суспільства шляхом дотримання соціальної справедливості. Така справедливість є важливим фактором успіху в традиційному суспільстві з його прокомуністичними редистрибуційними вимогами, втіленими у діалоговій формі.

Проте й тут важко вийти із зачарованого кола — соціалісти, відомі фахівці в галузі освіти та охорони здоров'я, часто безсилі в економіці, що знову ж таки провокує народну недовіру. Цей факт підтверджує крах комуністичного експерименту в СРСР, який проводився під гаслом «прогресивного розвитку». Одночасно було засвідчено кризу «прогресивного думання», відповідно до якого світ вважається таким, що його можна адекватно пізнати в загальний спосіб.

На які ж перспективи й можливі наслідки послідовного прагнення цивілізації закріпити існуючий розподіл світу вказує його антропологічний аналіз? До кінця XX століття ідеологія прогресу почала вичерпувати себе. З одного боку, вона стала причиною падіння комуністичного блоку — свого палкого апологета, який розглядав ідею прогресу як абсолютну об'єктивну істину; а з іншого — призвела до хвилі насильства серед громадян держав — гегемонів цивілізації і, найголовніше, до

виникнення рухів опору прогресу по всьому світу від руху антиглобалістів до фундаменталістських ультрас «Аль-Каїди» під керівництвом Усами бен Ладена, сепаратистів ЕТА тощо.

«Анти-прогресистський» рух розвинувся серед народів, ресурси яких стали об'єктом нестримного споживання країн-гегемонів у новітній час. Ці народи тривалий час вдало уникали прямих контактів з цивілізацією, подекуди навіть зберігши племінну організацію суспільства. Як виявляється, така стратегія була цілком виправданою. Річ у тому, що під час зіткнення з цивілізацією народи, що перебувають на племінному рівні розвитку, зустрічаються з явищем, яке антропологи назвали «фаза шоку». Таке зіткнення може стати причиною культурного колапсу племені — етноциду, або навіть призвести до фізичного винищення — геноциду, коли некеровані торговці та їхні посередники нещадно експлуатують корінне населення, спираючись на військову підтримку експедиційних корпусів.

Фаза шоку породжує занепад виробничої діяльності племені, зростання смертності, руйнування родинних зв'язків, розпад систем соціальної підтримки та загрозу нових релігійних рухів або збройний опір з боку племені [7]. В цей період розвиток племінних вірувань стає рушійною силою опору колоніальній політиці європейців та світовій капіталістичній економіці, створюючи широку базу для «світового тероризму». Серед деяких племен виникають культури, які намагаються магічним чином досягти життєвого рівня європейців і таким чином протистояти їх домінуванню. Для цього треба, на думку їхніх представників, лише імітувати поведінку європейців та маніпулювати символами їхнього життєвого стилю в шаманському дусі. Найвідоміший приклад таких рухів — карго-культ, що поширився серед племен Меланезії.

Наявність застережень до співпраці з тими, хто сповідує інші стратегії взаємодії з природним оточенням, веде до існування постійного напруження на рухливих кордонах цивілізації з навколишнім світом. З розпадом СРСР ці кордони ще не стабілізувались, але вже зараз зрозуміло, що всі, хто перебуває на межі цивілізацій, саме через особливості свого спровокованого способу існування, будуть визнані західним світом ворогами, терористами, варварами тощо. А вже саме те, що цілі народи підпадають під подібні визначення, свідчить про неприйняття етносом-аутсайдером кордонів однієї цивілізації як природних. Вони виглядають для нього радше як штучні рубежі, створені суто політичними, а тому незбагненими для нього засобами.

Це й не дивно, адже, як уже було зазначено, в доцивілізаційних формах свідомості відсутнє центрування світобудови. Проблема кордонів тісно пов'язана з наявністю центру, який вони відгоро-

джують, а в архаїчному нецивілізаційному світі такого центру немає. Цей світ є найповнішим відтворенням космічної природи людини та стратегії її пристосування до умов нашої планети як частини Всесвіту. В цьому світі все живе, а відтак усе пов'язане з усім таким чином, що немає сенсу говорити про початок і кінець, про «раніше» й «пізніше», про верх та низ, про праве та ліве, про симетрію та асиметрію. В ньому людина є частиною космосу, відтворюючи в своєму існуванні космічні алгоритми.

Відсутність абсолютної точки відліку, центру, визначає особливий етичний характер цього існування. У цьому світі немає «лівого» й «правого» боку не лише у фізичному, а й у метафізичному сенсі. У ньому немає *Добра* та *Зла*. Антропологи вже давно дійшли висновку про те, що моральні поняття Добра і Зла тривалий час у розвитку людської культури замінювалися поняттями *Користі* та *Шкоди*. На відміну від своїх попередників, вони не несли в собі суперечливої природи вигаданої людиною реальності, яка прагне реалізації в реальному Всесвіті, а були простою експлікацією його сутності в повсякденному житті [8]. Така експлікація мала гармонічний характер і не містила в собі загрози для навколишнього світу, гарантувала людське життя, яке залежало лише від енергії Сонця протягом максимально можливого часу.

Проте не скрізь і не завжди космос та його найближча зірка забезпечували подібну ідилію. Пошуки нової гармонії відбувалися шляхом подолання *усвідомленого* конфлікту засобами *свідомої гармонії*, тобто політики. Це почало вимагати від винахідників нової гармонії все більших і більших обсягів енергії, джерелом яких стало таке ж *свідоме* її накопичення шляхом *праці*. Праця, обумовлена задоволенням надприродних потреб, була скерована на отримання більшої енергії, ніж її давав світловий день, і порівняно швидко привела до посиленого використання її запасів у надрах Землі. Зрештою джерелом енергії стали не лише окремі ділянки ландшафтів, а й люди, перетворені на рабів. Процес свідомого збільшення потреб та відповідно процес завоювання нових територій та рабів, які мали їх задовольнити, був проголошений цивілізаційним, а його прискорення — прогресом, найбільшим з досягнень людства. Завоювання нових територій поставило питання розширення цивілізаційних кордонів та подолання конфліктів, які цей процес супроводжували.

Головними дійовими особами цих конфліктів стали передові загони цивілізації та «варвари» — люди по той бік кордонів. Варвари, які перед тим як опинитися на цивілізаційній межі, жили за рахунок мінімального споживання енергії (бушмен племені Сан споживає в день 150 Ккал — енергія приблизно двох яєць), дуже швидко пристосувалися до її нового джерела, яким стали збройні напади на

цивілізацію. Відтворення варварами алгоритмів полювання на звіра, якими вони володіли бездоганно, за умови нападу на цивілізацію та на акумульовані нею запаси енергії, приносило незрівнянно кращий результат, аніж звичайне полювання на кабана, або вирощування проса.

Таких воїнів повністю задовольняла перспектива добувати життєві блага з допомогою меча. Звідси стає зрозумілим, чому вони — насамперед воїни і тільки в другу чергу — землероби [9]. Близькість до цивілізації привчає варвара жити за чужий рахунок. Він стає паразитом цивілізації, втрачаючи при цьому інтерес і здатність до відтворення власної стратегії виживання в історичних ландшафтах, віддаючи перевагу простому грабіжництву.

Місцезнаходження народів на передових позиціях у сутічці із цивілізаціями ставить їх на рівень геополітичної «межовості», яка пізніше перетворюється в соціопсихологічну та культурну «межовість». Вона характеризується існуванням людини на рубежі ясперсівської боротьби з провинною, стражданням, загрозою смерті.

Таку специфічну стратегію виживання не слід пов'язувати лише з певним колом країн та територій. Об'єктивна детермінованість виникнення напруження на цивілізаційних кордонах процесом культурної експансії значно розширює географію конфліктів. Універсальність мілітарної або «терористичної», за сучасними мірками, скерованості стратегії виживання на межі міжцивілізаційного зіткнення знаходимо навіть у самій Англії, вивчаючи історію англо-шотландських рейверів [10]. Англо-шотландські рейвери були прикордонними бандитами у XVI та XVII ст. Незважаючи на набіги, які вони здійснювали разом, рейвери перебували в стані смертельної ворожнечі між собою. Аналіз їхнього способу життя деякою мірою відтворює характер їх назви. У давній англійській мові слово «geef» означало лінію, а «*sheriff*» — межу графства. «Вихід за межу» як такий спочатку усвідомили моряки, пов'язавши цей процес із відхиленням від курсу. Відхилитися — «*to rove*» означало «бродити», відтак той з мандрівників, хто порушував кордони, звався «*rover*» — волоцюга, а той, хто порушував їх під час набігу, звався рейвером. Таким чином, рейвери були мешканцями англо-шотландського кордону, для яких грабунок своїх сусідів був джерелом виживання.

У той час кордон був місцем, де економіка, географія та політика з'єдналися, щоб утворити якнайкращі умови для кровопролиття: перманентно зміцнювані кордони постійно пов'язувались із загрозою вторгнення однієї з держав. Армії того часу «жили з землі», тому місцеві жителі могли очікувати тотального грабунку від кожної зі сторін.

Старих рейверів здивувало б те, що англійська культура багато чим завдячує їм. Так, слово «blackmail» — здирництво, незаконні кошти, походить від звички рейверів чорнити свою кольчугу, аби вона не блищала в місячному світлі. «Правосуддя Дждарта» з його девізом «спочатку повісь, а потім питай чому» луною віддається в різних культурах світу.

Територія, на якій ми намагаємося дослідити особливості первісних воєн, протягом 1700 років була кривавою бойнею, яка творилася за рахунок битв від часів Римської імперії і до правління принца Чарлі. Кордони були нейтральною зоною, яку й Англія, і незалежне королівство Шотландія розглядали як території, де вони повинні громити ворога. Сили, які покликали до життя рейвінг, були не просто військовими та політичними. До них слід додати надзвичайно бідну економіку регіону та його відокремлене географічне положення, а також клімат — холодний дощ 12 місяців на рік. У таких умовах люди або йшли на пошуки м'якшого клімату, або вдавалися до радикальніших засобів виживання, таких, як, скажімо, грабування. Похмурий клімат, така ж політична нестабільність та слабкі перспективи виживання за рахунок сільського господарства натомість разом створили умови для об'єднання на цій території волоцюг, колишніх в'язнів та грабіжників з їм подібними відчайдухами. Загони таких людей без перспектив, які жили на територіях, часто грабованих арміями обох держав, шукали лідера, здатного об'єднати власні інтереси таких складних суб'єктів, як банди рейверів.

Комплекс факторів, нав'язаних зовнішніми впливами, маскує справжню природу рейверства, яка значною мірою зумовлена мікрооточенням. Політичні фактори визначалися Лондоном та Едінбургом, але найважливішим фактором появи рейверів було питання особистої безпеки. Люди почуваються у безпеці, коли земля, на якій вони живуть, не перебуває в зоні війни. Коли безпека зникає, одночасно відбувається зміна засобів, що забезпечують існування, на їх місце приходять стратегія простого виживання. Практичні люди зазвичай змінюють свій устрій життя, коли їхній двір стає зоною бойових дій. Вони вчаться грабувати й тікати, накопичувати добро в такій формі, яку можна легко перемішувати з місця на місце, швидко відновлювати свої сили, бути якомога менш вразливим, максимумно використовуючи вразливість інших. Той, хто не оволодів цими навичками, міг розпрощатися з надіями на виживання: його вибір полягав або у втраті худоби та зерна, або у виборі між стрілою та мечем.

Війни Англії з Шотландією сприймалися рейверами як прикра пауза у веденні «нормального способу життя», що полягало в тому, щоб грабувати й при цьому не бути пограбованим самому.

Крадіжки та грабування на кордоні були елементарними формами міжгрупового насильства, схема якого мало змінилася за десятки тисяч років. Це не був стан війни, бо рейвери не бачили своєю метою знищення або покарання об'єкта нападу. Як і всі нападники, рейвери потребували емоційного дистанціювання від об'єктів набігу — вони не грабували своїх людей. Вони нападали на людей, з якими у них не було ніяких зв'язків. При цьому ці харцизи лише прагнули прогнати, і нічого більше. Отож для представників цивілізації мешканці прикордонних країв завжди були втіленням жорстокості, а самі вони завжди вважалися «терористами» або кимось подібним, дарма що були примушені до існування в такому образі лише одним — наступом на їхні землі збройних загонів цивілізації, а відтак тотальною бідністю. Сама цивілізація цей наступ заперечує, перетворюючи його то на «оборону», то на «прагнення до позитивних економічних змін у «недорозвинених» спільнотах».

Сьогодні, у XXI столітті, коли товаром номер один у світі стає інформація, контроль над ринками сировини для промислового виробництва поступово втрачає свою актуальність, поступаючись місцем контролю над глобальними *комерційними* комп'ютерними мережами. Особливості відносин, які виникають на ринку інформації, вимагають розширеного доступу до найвіддаленіших куточків планети і перетворюють її на об'єкт контролю з боку держави-гегемона. Очевидно, що нові темпи накопичення інформації вимагають прискореного досягнення контролю над цілим світом усіма можливими засобами. При цьому, як показує останній євро-американський досвід, демократія з легкістю нехтує правами людини, перетворюючись на простий засіб оптимізації неокapіталістичної економіки. Такі «демократичні» цінності євро-американського взірця стають інтегральним фактором процесу перетворення світової спільноти на об'єкт ін-

формаційного терору, а відтак на нове джерело надприбутків для найбагатшої частини людства.

Існуючий під демократичними гаслами кіберконцентраційний простір веде до створення кордонів нового типу, кордонів, які не матимуть географічного виміру, аргіогі поділяючи людей на користувачів інформацією і тих, хто стає її джерелом.

Ці кордони проходять і вже проходять у свідомості кожного, хто опинився по різні боки комп'ютерної павутини. В цій ситуації культурні здобутки євро-американської цивілізації із засобів зручного керування одноманітним, передбачуваним світом перетворюються на джерело постійного конфлікту, який більше не має чіткого географічного виміру. Нові інформаційні технології, одночасно з прибутками, створили нові ризики для цивілізації по цілому світу, вкладаючи в руки передових загонів новітніх «варварів» усе нові й нові види зброї, аж до можливості одного разу отримати контроль над самою комп'ютерною мережею з усіма можливими наслідками, які з цього випливають.

Терористичні акти в Нью-Йорку та Вашингтоні яскраво довели, що прагнення керованої стабільності у світі не може бути реалізоване США та їхніми європейськими спільниками за рахунок їх безпечного існування в «золотих фортецях» без рівноправної співпраці з рештою світу. Подібна стратегія перетворює Америку та країни, які її підтримують, на заручників терористичної політики, веде до поширення хвилі новітнього тероризму та стає на заваді процесу світової інтеграції під гаслами визнання пріоритетів людського щастя над ідеалами накопичення та необмеженого споживання. А саме така інтеграція на засадах стратегії діалогу під відповідними гаслами унеможливила б створення цивілізаційних кордонів у їхньому теперішньому вигляді, а відтак стала б дійовим засобом у боротьбі проти «світового тероризму» — зворотного боку неконтрольованої євро-американської експансії.

1. *Kofi A. Anan*, Secretary-General of the United Nations «Preventing War and Disaster: A Growing Global Challenge», 1999 Annual Report on the Work of the Organization, New York, NY 10017 United States, p. 76.
2. *Рябов С.* Політологія: словник понять і термінів. Видання друге, перероблене і доповнене.— К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001.— С. 220.
3. *Robert Gilpin*, War and Change in World Politics (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), p. 210.
4. *Wallerstein, Immanuel*, The Morden World Sistem (New York: Cambridge University Press, 1988).
5. *Frank, Andre Gunder*, Crisis in the Third World (New York: Holmes and Meier, 1980).
6. *Waisman, Carlos*, Reversal of Development in Argentina (Princeton, NJ Princeton University Press, 1987), p. 23.
7. *Bodley, J. H.* Tribal Peoples and Development Issues: A Global Overview (Paolo Alto, California: Mayfield, 1988), p. 109.
8. *Москаленко М. Н.* Українські замовляння.— К.: Дніпро, 1993.— С. 23.
9. *Грушевський М.* Історія української літератури.— К.: Либідь, 1993.— С. 89.
10. *Nebergal P. J.* Reiving, Feuding and Primitive Warfare (<http://wings.buffalo.edu/academic/department/anthropology/viwa/VIN4/reivers-art.txt>)

Rzhevsky O. A.

THE BORDERS OF CIVILIZATIONS AS A SOURCE
OF «WORLD TERRORISM»

The author makes attempt to consider the «global terrorism» as a problem of specific condition, which has been determined by existing of the psychological pressure on the civilization's borders with the other world. The author says that this condition of total fear is a result of the enormous civilization's enrichment at the cost of the neighboring countries, areas and spaces.